

XORIJIY MAMLAKATLAR PARLAMENTLARI YUQORI PALATALARINING QONUN IJODKORLIGI FAOLIYATINING O‘ZIGA XOS TOMONLARI

Yangiboyev Farhod Rashidovich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Surxondaryo

akademik litseyi huquq fani o‘qituvchisi

93-769-95-89

Farhod.yangiboyev@list.ru

Fuqarolarning manfaatlarini ifoda etuvchi maxsus institut sifatida bikameralizmning nazariy asoslanishi S. Moteskyo, A. Xamilton, J. Madison kabi olimlarning asarlarida keltirib o‘tilgan. Bikameralizmda hokimiyatlar birlinsh prinsipi bilan bir qatorda, ular davlat hokimiyatini cheklovchi va tiyib turuvchi qo‘shimcha mexanizmni ko‘rdilar. Xususan, S. Monteskyo ikki palatali tizimni quyidagicha ta‘riflagan: “Qonunchilik tizimi bir-birlarini rad qilish huquqi bilan o‘zaro cheklaydigan ikki qismdan iborat bo‘lib, ikkalasi ham ijro etuvchi hokimiyat bilan bog‘langan, qaysiki o‘z navbatida qonun chiqaruvchi hokimiyat bilan ham bog‘langan”¹. Shunday qilib, ikki palatali parlamentning asosiy afzalliklaridan biri butun jamoaning manfaatlarini aholining alohida guruhlari manfaatlarining ifodalanishi va uyg‘unlashuvida ko‘rish mumkin.

Ikki palatali parlamentni shakllantirish tamoyillari ancha murakkabdir. Hozirda quyi palataning bir palatali parlamentlarning saylanishiga o‘xshab saylash tartibi keng tarqilgan.

¹ Пшизова С. Н. Партия власти // Политология. Лексикон. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 298.

A.A. Dyoshin o'zining maqolasida yuqori palata a'zolarining tanlashning aralash usullari yordamida shakllantirilishini aytib o'tib, uni 8 toifaga ajratadi²:

Birinchidan, yuqori palatalarning a'zolari to'g'ridan-to'g'ri ovoz berish yo'li bilan saylanishi mumkin. (Bunda saylovning proporsional, majoritar va aralash shaklidan foydalaniladi)

Ikkinchidan, ular quyi darajadagi saylovchilarning ma'lum bir toifasini bilvosita ovoz berish yo'li bilan, masalan, aholining umuman vakili bo'lgan mahalliy kengash a'zolari yoki muayyan hududiy birliklar tomonidan saylanishi mumkin.

Uchinchidan, Senat a'zolari bilvosita turli xil funksional yoki professional guruhlar - korporativ vakillik tomonidan saylanishi mumkin.

To'rtinchidan, ular quyi palataga saylanishi mumkin.

Beshinchidan, ular hech bo'lmaganda qisman yuqori kooptatsiya orqali o'zlarining hamkasblari tomonidan tanlanishi mumkin.

Oltinchidan, ular ma'lum bir shaxs, odatda davlat rahbari tomonidan belgilangan muddatga yoki umrbod tayinlanishi mumkin.

Ettinchidan, Senatda joy tayinlash natijasi meros bo'lib o'tishi mumkin.

Sakkizinchidan, tayinlashning maxsus turi - bu lavozimga o'tmishdagi yoki hozirgi lavozimdagi yuqori lavozimga tayinlanganlik qo'shimcha imtiyozga ega bo'lganda ishga kirish. Jahon amaliyotida ba'zan ushbu toifalarning barchasi turli xil nisbatlarda bo'lishiga qaramay birlashtiriladi. R.R. Vildanov ham, ikki palatali dunyo amaliyoti ikkinchi palatani shakllantirishning turli turlarini quyidagicha belgilab o'tadi: to'g'ridan-to'g'ri (Polsha, Ruminiya, Chexiya, Shveysariya, Yaponiya, AQSh, Braziliya); bilvosita (mahalliy kengash a'zolari yoki alohida

² Дёшин А.А. Современные модели организации парламентов. // Бюллетень науки и практики — bulletin of science and practice. №4 – 2016г. – 451ст

hududiy birliklar - Fransiya, Gollandiya, Belgiya, Ispaniya); quyi palata tomonidan saylanishi; kooptatsiya; tayinlash tamoyili (Kanada); meros prinsipi (Buyuk Britaniya). Shuni ta'kidlash kerakki, saylov prinsipi eng keng tarqalgan va aksariyat hollarda yuqori palatalar to'liq saylov asosida shakllantiriladi: 67 ikki palatali parlamentlarning 47 tasida yuqori palataning barcha a'zolari saylanadi³.

Ikkinchi palatalarning ishlashi foydasiga olib boriladigan dalillar maxsus protsedura va vakolatlar mavjudligini hisobga olgan holda o'rinlidir: "parlamentdagi turli palatalar vakillik uslublarida turlicha bo'lishi kerak"⁴. Yuqori palatalarni shakllantirishda mintaqa vakillarini vakil qilish amaliyoti keng tarqalgan; ovoz berish va nomzodni tayinlashni o'z ichiga oladigan ko'p bosqichli tizim qo'llaniladi, bu mintaqaviy institutlar bilan kelishilganidan keyin amalga oshiriladi. To'g'ridan-to'g'ri ovoz berish kamroq qo'llaniladi.

Yuqori uylarni shakllantirish uchun yuqorida aytib o'tilgan barcha modellar va shunga mos ravishda ular tomonidan turli xil ijtimoiy qatlamlar va hududiy jamoalarning manfaatlarini ifodalash shakllari o'zlarining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Turli modellarni taqqoslash, yuqori palataning vakolatlari doirasi, uning siyosiy jarayondagi real holati shakllanish modeliga bevosita bog'liq degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Politolog R.R. Vildanovning fikriga ko'ra "eng kuchli" va ta'sirga ega bo'lgan yuqori palatalarni xalq to'g'ridan-to'g'ri saylovlar orqali saylaydi. "Kuchsiz" yuqori palatalar saylov korpusining ishtirokisiz tuziladi⁵.

Parlamentning yuqori palatasini shakllantirish prinsip sifatida to'g'ridan-to'g'ri saylovlarga qarshi chiquvchilarning fikriga ko'ra, quyi va yuqori palatalarning

³ Общая и прикладная политология / Под ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М., 1997. – 992 с.

⁴ Автономов А. С. Истоки и смысл двухпалатности парламентов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: право. 2013. № 5. С. 35–42.

⁵ Вильданов Р. Р. Парламент и парламентское представительство// Концепт. – 2012. – № 10 (октябрь). – ART 12136. – 0,5 п. л. – URL: <http://www.covenok.ru/koncept/2012/12136.htm>. – Гос. рег. Эл № ФС 77- 49965. – ISSN 2304-120X.

vakillik tabiati bu holatda bir xil bo‘lishiniko‘rsatmoqda, bu esa parlamentarizmning keraksiz va juda qimmatli tashvishni keltirib chiqaradi.

Ba’zi tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, yuqori palata jamiyat siyosiy tizimining barqaror rivojlanishini hech qanday inqirozlar va silkinishlarsiz belgilab beradir, bu orqali ikki palatali tizim ehtiyojining siyosiy amaliyotini tasdiqlaydi⁶. Yuqori palata Konstitutsiya kafolati sifatida ishlaydi, chunki munozarali qonun loyihalarini ko‘rib chiqish vaqti uzaytirilgan, bu esa qonun loyihasini mukammal ko‘rib chiqish uchun imkoniyat beradi.

Aftidan, parlament yuqori palatasining ideal modeli quyidagi sifat xususiyatlariga ega bo‘lishi kerak:

- partiyasiz tizim va ko‘p siyosiy tuzilma;
- an’anaviy ma’noda siyosiy kurashning yo‘qligi (partiyaga a’zolik, fraksionizm, partiyaviy javobgarlik va boshqalar).

Ideal yuqori palatasi partiyasiz jamiyatni vakillik qilish xususiyatiga ko‘ra siyosatdan ustun turishi kerak. Bu yuqori palataning va parlamentning quyi palatasining tabiati o‘rtasidagi sifatli farq bo‘ladi. Ushbu pozitsiyadan va yuqori kengashlarning funksiyalaridan kelib chiqqan holda, ular vakillik maqomiga mos kelishi kerak, deb hisoblashadi: quyi palatalardan kelib chiqadigan qonun loyihalarini nazorat qilish bilan cheklanmagan kengroq vakolatlar.

Agar hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari o‘rtasidagi an’anaviy taqsimotni hisobga oladigan bo‘lsak, ularning har birida yuqori palata ikkinchi darajali rol o‘ynashini ko‘ramiz. Qonunchilik sohasida uning qonunga veto qo‘yish huquqi, qoida tariqasida, mutloq emas, lekin shubhali.

⁶ Музер Р. Влияние избирательных систем на представительство женщин в посткоммунистических государствах. //Гендерная реконструкция политических систем / Ред. Н. М. Степанова, М. М. Кириченко, Е. В. Кочкина. – СПб.: Алетея, 2003. – С. 725–735.

Aksariyat qonun loyihalari quyi palatalarda kiritiladi va shakllantiriladi, yuqori palatalar odatda qonun loyihalariga qo‘mitalardayoki ikkala palata qo‘shma majlislarida muhokama qilinayotganda kamroq ta‘sir ko‘rsatadi. Aksariyat hollarda ular ijro etuvchi organlarning a‘zolarini tayinlash va lavozimidan ozod etish huquqidan mahrum bo‘lib, hukumat faoliyatini boshqarish imkoniyatlari cheklangan. Sud sohasida sudyalarni tayinlash huquqi quyi palataga ham tegishlidir.

Shu bilan birga, yuqori palata muhim vakolatlarga ega bo‘lishi mumkin, ba’zida ba’zi sohalarda quyi palataning vakolatlari yuqoriroq bo‘ladi. Ko‘pgina hollarda, u qonunchilik jarayonida muhim rol o‘ynaydi - quyi palataning roliga teng yoki undan ham ko‘proq (AQShda u tashqi siyosiy masalalarda). Shuningdek, u quyi palataga hukumatni tayinlash va ishdan bo‘shatish (Italiyada bo‘lgani kabi) yoki ijro etuvchi hokimiyat bilan alohida munosabatda bo‘lish huquqiga ega bo‘lishi mumkin (AQShda bo‘lgani kabi, Senat prezident mahkamasi tarkibini va prezidentning boshqa tayinlovlarini ma’qullaydi, vitse-prezident esa Senat raisi hisoblanadi). Yuqori palata sud ishlarida muhim funksiyalarga ega bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пшизова С. Н. Партия власти // Политология. Лексикон. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 298.
2. Дёшин А.А. Современные модели организации парламентов. // Бюллетень науки и практики — bulletin of science and practice. №4 – 2016г. – 451ст
3. Общая и прикладная политология / Под ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М., 1997. – 992 с.
4. Автономов А. С. Истоки и смысл двухпалатности парламентов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: право. 2013. № 5. С. 35–42.
5. Вильданов Р. Р. Парламент и парламентское представительство// Концепт. – 2012. – № 10 (октябрь). – ART 12136. – 0,5 п. л. – URL: <http://www.covenok.ru/koncept/2012/12136.htm>. – Гос. рег. Эл № ФС 77- 49965. – ISSN 2304-120X.
6. Музер Р. Влияние избирательных систем на представительство женщин в посткоммунистических государствах. //Гендерная реконструкция политических систем / Ред. Н. М. Степанова, М. М. Кириченко, Е. В. Кочкина. – СПб.: Алетея, 2003. – С. 725–735.